

A NEMEZHAJLÉK HAGYOMÁNYA AZ EURÁZSAI TÉRSÉGBEN (A jurta leírása és típusainak rövid áttekintése)

Az eurázsiai térségben élő nomád népek körében elterjedt nemezátor vagy nemezhajlák a térség szélsőséges természeti viszonyainak megfelelt, könnyen hordozható volt, számukra a legtökéletesebb háztípust jelentette. Története és fejlődése olyan gazdag, hogy róla nagyon sokat lehetne beszélni. A nomádok hajlékát, vagyis a nemezházat a világban jurtaként emlegetik, a nomádok ezt a szót nem használják, ők **ÜY / ÖY**-nek nevezik.

A középkori állattartók élettapasztalata formálta ki, náluk is létezett könnyen felállítható és szétszerelhető, hordozható, kupolaalakú mobil hajlák, amelynek függőleges oszlopokból álló kerek falai, csonkakúp (vagy piramis) alakú teteje és bejárati ajtaja is volt.

Ha a világ népeinek kultúrtörténetére gondolunk, a lakóház nemcsak az emberek környezethez való alkalmazkodásának a megnyilvánulása, hanem az anyagi és a hiedelemvilág értékes objektuma is, ami szimbolikus jelentőséggel bír. A jurta megóvja az embereket a különböző külső hatásoktól és ugyanakkor egy évezredek óta kialakult szabályrendszernek is megfelel, művészi, esztétikai és a különböző szokások vonatkozásában.

A jurta váza fából készül, összecsucskható oldalrácsára tetőrudakat rögzítenek, felül kerek tetőkarikája van, amelyet kötelek tartanak össze, kívülről nemezzel borítják.

1. kép. Jurta szerkezete metszetben. Bagen Aszilhan. Kazah hagyományos kultúra. Urumqi: Xinjiang Művészeti és Fényképzési Kiadó, 2004 nyomán.

HONNAN SZÁRMAZIK A JURTA NEVE?

A jurt fogalma a belső-ázsiai és dél-szibériai népek között széles körben elterjedt, s az e területeket meghódító oroszok közvetítésével jutott el az európaiakhoz. A türk etimológia jeles szakértője, E. V. Szevortyan következtetéseiben e fogalom ősbibb jelentését tárja fel: «A

történelmi források alapján ítélve a „*yu: rt* egyik vagy másik nomád egység megélhetéséhez elegendő földterület, a vándorlásához szükséges térség, azon legelők összessége, amelyen a törzs egy adott időpontban legelteti állományát. [SZEVERTYAN 1989: 254].

Valójában a *jurt* /*zsurt* /*yort* szó ótürk eredetű, kulturális filozófiai megközelítésben nomád civilizációnak az ember – társadalom - természet hármassága (triada) fogalom egyik pillérének (alapfogalmanak) tekinthető.

A *jurt*, török helyesírással, *yurt* szóval már a 8. sz. első harmadából származó türk rovásírásos emlékekben is találkozhatunk, így a mai Mongólia területén talált Tonjukuk-sztélé keleti oldalán a következő mondat olvasható: . “*üç otuz balık sıdı usın buntutu yurtda yatu kalur erti*” “(A kagánom) huszonöt várost foglalt el. (Előtte) elveszítve álmát a *jurt*ban feküdt.” Ebben a mondatban a *jurt* szó Talat Tekin [TEKIN 1994:72] olvasatában ‘*parancsnokságot, központot*’ jelent, más fordításban [CLAUSON 1972: 958] pedig ‘*elhagyatott táborhelyet*’. A Kültegin-feliratban a *jurt* “*yurttá yolda*” alakban fordul elő, amelynek jelentése: ‘*lakóhelyen és úton*’. [TEKIN 1994: 9]

Figyelemreméltó még a 11. sz-i lexikográfus, Kâşgarlı Mahmud Divanü Lugati’t-Türk’ című török szótára, amelyben a *jurt* szónak ‘*épületromok*’ (Atalay, 2006:7), ‘*romokban lévő település*’ [ERCILASUN 2015: 351] jelentést tulajdonít. Ugyanakkor a ‘*küçedi*’ szó magyarázatában szereplő *yurt* szó ‘*hely*’ jelentésű. [Atalay, 2006:258]

A XIV. sz-i anatóliai török nyelvben pedig ‘*lakóhely, ház, haza*’ jelentése lett a *jurt* szónak. [TDK 2009: 4731-4733].

A *yurt* szó előfordulását és jelentéseit a török nyelvemlékekben Ş. H. AKALIN: *Kelimerin kökenine yolculuk: yurt* [Utazás a szavak eredetéhez: a *jurt*] c. tanulmányában tekinti át. A rovásírásos emlékekkel kezdődő idézetek és hivatkozások ebből a cikkből származnak. [AKALIN 2018: 36-37]

A kun nyelv legfontosabb nyelvemlékében, a 13. századi nyelvállapotot tükröző Codex Cumanicusban a *jurt* szó ‘*tartózkodási hely, haza*’ jelentésben szerepel. (<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/yurtt>).

A török eredetű *jurta* szó több európai nyelvbe, így a németbe (a 17. sz. közepén) [JURTE, die], a franciába (a 18. sz. második felében) [YOURTE], az angolba (a 19. sz. második felében) [YURT] és a magyarba is orosz közvetítéssel került. Az óorosz nyelvben még *jurt* alakban használták és jelentése: ‘*nemzetség*’, ‘*a nemzetség tagjai*’ és ‘*nemzetségi birtok*’ volt. [SZREZNYEVSZKIJ, 1903 : 3, 1629]

Faszmer Az orosz nyelv etimológiai szótárában az orosz *jurt* szónak a ‘*terület, haza*’ jelentéseit adja meg, de a doni *jurt* ‘*ház, hajlék, udvar*’, a tambovi *jurta* pedig ‘*ház, nomád táborhely*’ jelentésű. A *jurt* szó legrégebbi orosz előfordulása 1447-ből származik, jelentése ‘*nemzetség, rokonság, birtok*’. Törökből kölcsönzött szó, vö. a török, csagatáj, teleut, kipcsak *jurt* ‘*lakóhely, táborhely, lakás*’, az altáji *jurt* ‘*ország, állam, nép*’, a tatár *jört* ‘*udvar építményekkel*’ [FASZMER 1987: 534-535]

A Dal’-szótárként ismert, először 1882-ben kiadott nagyorosz értelmező szótár *jurt* szócikkéből érdemes kiemelni néhány adatot: A *jurt* ‘*birtok, terület, föld, állam*’, de jelenthet kozák falut is az összes földjével és lakosával, doni járást, kerületet, tanyát földdel ... a kirgizeknél ... az egy törzsbe tartozó nomádokat a földjükkel. A „*jurta nomád kunyhó, különböző fajta bódé, ezt az elnevezést az oroszok adták a nomád sátorra, kúpalakú sátorra utalva*” [DAL’ 1980:, 669.]

A magyar nyelvben több kutató (Almásy György, László Gyula) a jurt alakot használta a nomád nemezsátor megnevezésére, de a köznyelvben a jurta alak terjedt el. A kétféle megnevezés eredetét Gyarmati Imre nyelvész vizsgálta. Arra a megállapításra jutott, hogy „történelmi, művelődéstörténeti megfontolások alapján eleink eredetileg a közvetlenül valamely ótörök nyelvből való *jurt* noment (ld. feljebb) használhatták az időjárás viszontagságaitól őket megkímélő lakóépítményeik megnevezésére. [... A jurta] szó a magyarban orosz eredetű. Vö. orosz jurta '*jurta, nomádok nemezsátra*' [OrMSzt. 1959: 998] ... A *jurta* alak ... az oroszban jött létre; kialakulása a törökből átvett *yurt* névszónak az orosz nyelv grammatikai rendszerébe történt beilleszkedésével magyarázható, *jurta* szavunk az elmondottaknak megfelelően tehát végsősoron a török *yurt* főnév szláv alakjának a kölcsönzése.” [GYARMATI]

A jurt jelentése a mai türk nyelvekben a nép és az általa lakott földterületek különböző taxonómia szintjét mutatja: *óslakos, ház, anyaföld, szülőföld, kerület, tömeg, törzsi egységek, hozzátartozó, közeli dinasztia, stb.* Röviden az emberi közösség és a térség viszonyaira vonatkozó sok jelentéssel bíró fogalom: 1. elsődleges értelme – az a hely, ahol a nemezhajlékot felállítják, 2. e hajlék szétszedése után a helyén maradt nyomot, 3. átvitt értelemben a pásztorok szezonális menedékhelyét, 4. meg a hozzá tartozó földterületet és a környező természeti erőforrásokat jelenti. E földterület határait a szokások és a hagyományok határozzák meg. Röviden a JURT / JURTA fogalom központi magja a nemezhajlék, ebből logikailag egymáshoz közel álló más jelentései is kialakultak, amelyek a nomád hajlékkal összefüggő, az emberi létezéshez szükséges területet és emberi közösséget is felölelik.

2. kép. Jurtás közösség - aul. Posta képeslap. 20 század eleje. Akmola tartomány, Köksetau járás.

HOL TERJEDT EL A JURTA?

A nemezhajlék kialakulása egybeesett a lovak használatának elterjedésével a Khiangani hegyektől egészen a Duna középső folyásáig vándorló nomád népek körében. A jurtát már a középkor óta használják a türk nyelvű és a mongol népek, az iráni és afganisztáni nomádok (dzsemsidák és hazarák), részben hegyi tadzsikok.

Eddigi kutatási eredmények: N. N. Haruzin (1865–1900), orosz néprajzos, történész és régész először osztályozta a jurtákat, amelyeknek két fajtáját (1896-ban) különböztette meg: a kazak, azaz türk és a kalmük, azaz mongol típusút. [HARUZIN 1896]

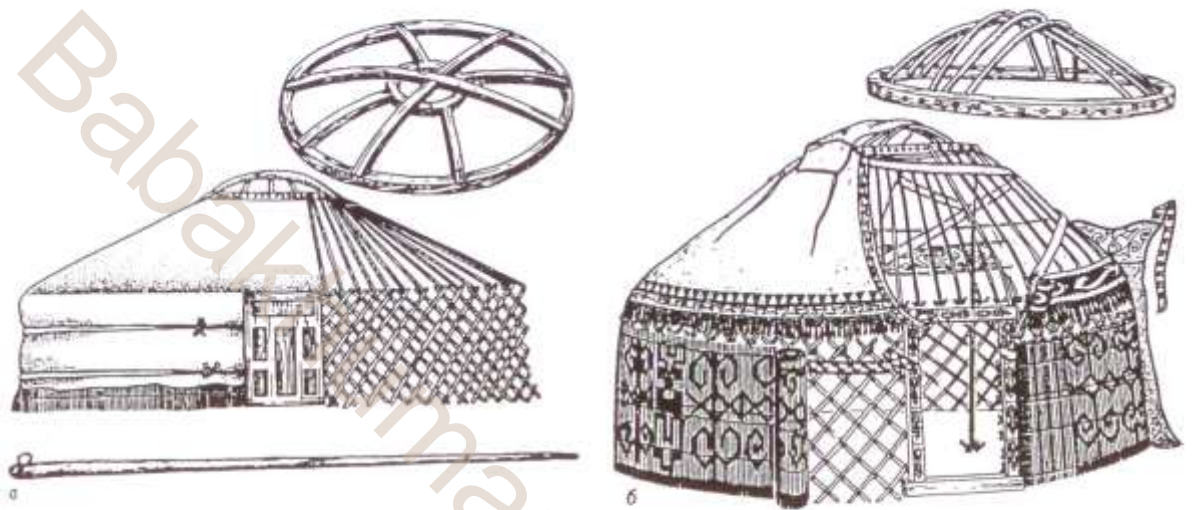

Рис. 7. Конструктивные особенности деревянного остова юрты:
а – монголов; б – северных киргизов

3. kép. Jurta szerkezeti jellegzetességel: baloldalt kalmük (mongol) és jobboldalt türk típusú jurták összehasonlítása. A jobboldali rajz Almásy György művéből (*Vándorutam Ázsia szívébe, 1906*). Közép-Ázsia és Kazaksztán népeinek nomád lakása]. Moszkva, 2000 kiadványa nyomán.

A türk típusú jurta szinte az összes közép-ázsiai türk nyelvű népnél megtalálható, (az ujugrok és a letelepült üzbég-szártok kivételével) – a türkmének, karakalpakok, a félig nomád üzbégek, kazakok, kirgizek, a mongóliai és oroszországi kazakok, a Xingjangban élő kazakok és kirgizek valamint Hami (Kumul) tartományban élő ujugrok, a közép-anatóliai türkmének, az észak-kaukázusi nogajok, kundrovi tatárok, és türkmének, az Urál-vidéki baskírok és az körében. Sőt elszórta a hegyi tadzsikok, az észak-afganisztáni üzbégek és hazarák, valamint a firuzkuhok és a taimenek is használták (az altájok és tuvaiak bár türk nyelvű családba tartoznak, a jurtáik mongol típusúak).

A türk típusú jurta jellemzői (a mongol típustól való eltérése): kívülről ívesebb, a farács középen kifelé domborodik, teteje meredekebb. A rácsos fal és a tetőkarika közti tetőrúd alsó vége a türk jurtánál hajlított, ami ívelt formát biztosít a jurtának és annak terhét megtartja. Viszont a mongol jurta tetőrúdjá egyenes, nem bírja el a jurta terhét, ezért a tetőkarika alá két vastag támasztóoszlopot rögzítenek.

A kalmük vagy mongol típusú jurta a mai mongolok, az oroszországi burjátok és kalmükök, tuvaiak és altájok, valamint a kínai belső-mongolok és xingjiangi dzsungár törzs között ismert. A mongol és a türk típusú jurták közti különbségről a Közép- és Kelet-Ázsiába több tudományos-kutató expedíciót vezető geográfus, néprajzos és folklorkutató G. N. Potanyin (1835-1920) leírásából szerezhetünk tudomást, amely szerint a mongol jurta interiőrje jóval szegényebb, rácsos fala és a nemezborító közül hiányzik a sii nevű (latinul - *Achnatherum*) sztyeppei nádból és gyapjából szőtt, színes mintás, szőnyegszerű tekercs. Nyári forró időszakban mind a mai napig a Mangistau-Aral környéki kazakok, karakalpakok és türkmének a rácsos fal nemezborítóját leszedik, csak a sii-tekercszet hagyják fenn, ami jól szigetel és szellőzik.

4. kép. Falait sztyeppei nádból és gyapjából szőtt dísz tekerccsel borított jurta. Nyugat Kazakisztán.
Forrás: Eraly Oszpanuly felvétele.

A mai türk típusú jurtákban az ajtó kétszárnyú és befelé nyílik, ellentétben a mongollal, ahol az ajtók egyszárnyúak és kifelé nyílnak. Régen a jurta ajtajának kerete fából készült (és szétszedhető volt), amelyre kívülről nemezborítás került (az ajtóborítás a mongoloknál kétrétegű nemezéből készült, a türköknél egy rétege a fent nevezett vékony nádból, sii-ből készült). [POTANYIN 1881, 106]

A JURTA EREDETE

A nemezház kialakulását hosszú ideje vitatják: N. N. Haruzin a jurtát a Szibériában és Oroszország európai területének északkeleti részén elterjedt "csum"-mal hozta összefüggésbe. A csum kúp alakú sátor, amelynek farudakból álló vázát állati bőrrrel, nyírfakéreggel, nemezzel borították. A. M. Orazbajev kazak régész viszont a jurta eredetét a bronzkori házban látta, aki i.e. XII-IX. századi központi Kazakisztani Andronovo településben előkerült könnyű, kerek házakat a jurta prototípusaként tekinti (függőleges oszlopokból készült vázfalakkal, ékszerű kerítéssel, kúpos vagy piramis mennyezettel). [ORAZBAEV, 56].

Elmondhatjuk, hogy az eurázsiai térség minden régiójában a *jurta egyetemes kulturális elemként* jött létre és fejlődött tovább. Ennek okát már említettük: a természettel való harmónia, a rendelkezésre álló improvizált anyagok felhasználása a ház összeállításakor. Nagyon egyszerű, rudakból egy keretet állítottak fel. A jurta jelenlegi formája a különböző fejlődési szakaszaiban elvégzett javítások és fejlesztések eredményeként jött létre.

A nemezházak megjelenése ősi formáikra (*din* neve van a kazakoknál) emlékeztet, a falak kör alakúak, a felső rész kupola alakú. Kazak kutatók a kutatásaikban a ding (din)-nek nevezett lapos kövekből nagyon magas, csúcsos kónuszalakú temetkezési építményt, Korkut korának emlékeként, illetve a jurta kőből épített változataként tekintik. [MARGULAN – BASZENOV – MENDIKULOV 1957].

5. kép. Középkori jurta alakú építmények (*din / ding*), Kazakisztán középső részén terjedtek el. Forrás: Internet

A tartós, kupolás felületet nemez borítja, ennek köszönhetően nem ázik be eső idején. Szél, hóvihár hatására megfelelően szellőzik. Kényelmes üzemeltetni az év bármely szakában, a tetőkarikán át beáramló nappali fény jó megvilágítást biztosít. E jellegzetes tulajdonságoknak köszönhetően nemezházat használtak hadjáratokban is.

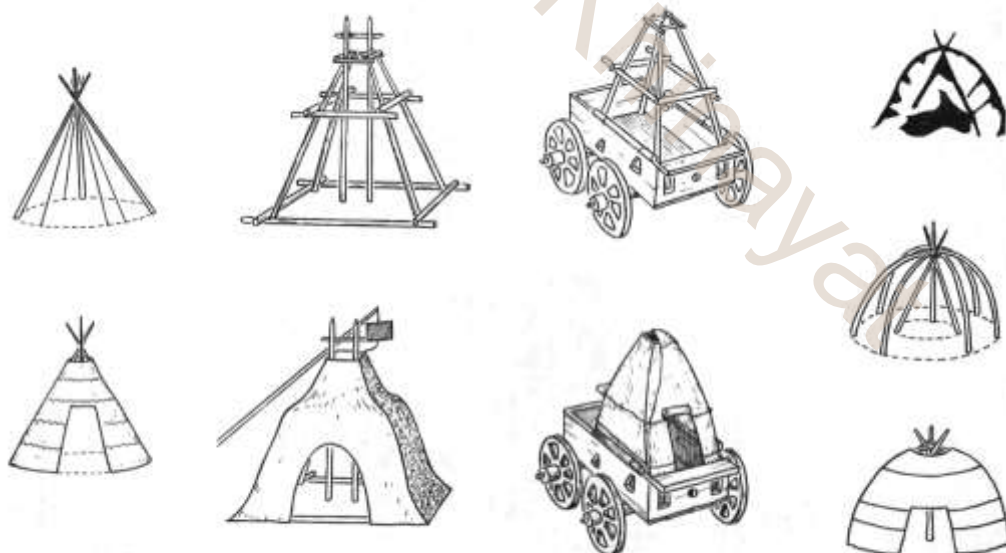
UNIVERZÁLIS KULTURÁLIS OBJEKTUM

A ház vagy hajlék mindig egy adott és szervezett teret jelentett az ember számára, ugyanakkor szembenállt, de mélyen kapcsolódott is a külső környezethez és a természethez. A néprajzosok szerint az ausztrál őslakosok, akik nem ismertek semmiféle építményt, a megállóhelyeikről elseperték a szemetet, a busmanok éjszakai megállóhelyeiken két botot a földbe szúrva jelezték a „férfi” és a „női” terek bejáratát, [CSESZNOV 1998: 177-178]. A ház felületét kiegészítő anyagokkal borították: fa, nyírfakéreg, ágak, állati bőr vagy agyag, de csak a nomád állattenyésztők voltak képesek széles körben alkalmazni a nemezbevonatot. A felületet nemezzel borították, a faszervezetet a funkciójának megfelelően továbbfejlesztették. Így alakult ki az

előregyártott szerkezet, amellyel az év bármely időszakában könnyen vándorolhattak. A türk népeknél a jurta megnevezésében a nemez szó is szerepel, különösen a kazakoknál: *kijiz üj*, a tuvaiaknál *kidiz ög*. A kettő szinte ugyanazt jelenti. (A középtürk nyelvekben a szótag közti d hang megmarad). A jurta megnevezése használói körében: a türkméneknél *öj* (ház, hajlék); a kirgizeknél *bozüj* (szürkés fehér ház) a karakalpakoknál és üzbegeknel *qara üj* (fekete ház). Ez utóbbi elnevezés a jurta külsejét borító nemez színére utal. Viszont a mongol nyelvűeknél *ger / gere*, az utóbbi időben a városiak a mobilháztól megkülönböztetendő *eszgii ger*, azaz nemezháznak nevezik. A baskiroknál a nemezhajlék neve *tirma*.

Hérodotosz, a Görög-perzsa háborúról szóló műve 4. könyvében így írt a szkítákról: *“Valamennyien egy-egy fa alatt laknak, amelyet télen fehér nemezzel takarnak be, de nyáron leveszik a takarót”* [HÉRODOTOSZ 1972: 193] Ebből láthatjuk, hogy terjedtek el a nemezfedésű lakások.

Léteznek olyan források, amelyek szerint az ókorban az eurázsiai sztyeppe nomádjai kétféle jurtat használtak, ezzel nem a jurta típusára utalnak, hanem funkcionális jellegzetességére: volt a szekerekre állított, rögzített, nem szétszedhető és volt a szétszedhető hajlék. Ez utóbbit az ideiglenes szálláshelyekre telepítették. Alakjuk különbözött. A kerek szekerekre épített hajlékokról is először Hérodotosz tudósít a szkítákkal kapcsolatban (Kr. e. 1000 közepén), de az ilyen típusú nemezhajlék ismert volt a hunok, besenyők, kun-kipcsakok, tatár-mongolok számára is. A nem szétszedhető hajlék mellett minden nomádnak volt szétszedhető háza is, amelynek fejlesztésével eljutottak a rácsos, összecukható falú jurtáig. A jurta genézisére vonatkozóan olyan vélemények is léteznek, amelyek a szkíta sátrat a jurta prototípusának tekintik (Hazanov, Kuzmina és Livsic). Szerintük szerkezete a dél- orosz sztyeppéken alakult ki a kőrézkortól kezdve, a korai vaskorban a szkíta triáddal együtt eljutott Közép-Ázsiába, ahol a helyi türk nyelvű törzsek elsajátították.

6. kép. Szkíták kúpos kunyhó formái. 1,2 – kúpalakú kunyhó rekonstrukciói; 3-4 piramis alakú csonka kunyhó; 5,6 – piramis alakú csonka sátor szekere ; 7– Krisztus előtti V-III századi tubai amulettben ábrázolt félgömb alakú kunyhó; 8, 9 – félgömb alakú kunyhó rekonstrukciója (váza és külső alakja). VAJSTEJN 1976 közleménye nyomán.

1	3	5	7
2	4	6	8. 9

A jurta genetikai kapcsolata az eurázsiai sztyeppék iráni nyelvű pásztorainak hajlékával már most elég megalapozottnak tűnik. [KUZMINA – LIVSIC 1987: 243-251]. Egyes szerzők azzal érvelnek, hogy a szerkezeti elemek nevei hasonlóságot mutatnak az indiai-iráni lexikával. A tetőkarika neve, a „shangrak” „changara” az indiai-iráni „csakra” „kör, kerék” szóra vezethető vissza. A jurta mongol neve a „ger” hasonlít az iráni „hargah”, azaz jurta, “kerek sátor” jelentésű szóra; a szakemberek szerint ezt a szót nem a mongol nyelvből kölcsönözték. Nyilvánvalóan a „khargakh” szóra megy vissza a „kerege” rácsos, összecsuksútható fal neve a türk népeknél. [BASZILOV 1995: 51-52]

Sok kutató véleménye szerint a jurta kialakítása Közép-Ázsiában történt, a türk nyelvű törzsek körében és tőlük kölcsönözték mind a mongolok, mind az iráni és afganisztáni nomádok). [KUZMINA – LIVSIC 1987 . 243-251]

A szovjet tudós, S. I. Vainstein a jurta genézisét a hun törzs félgömb alakú kunyhójával hozza kapcsolatba, amelynek váza fonott fűzfavesszőkből állt (ez az ősi jurtafajta napjainkig fennmaradt az afgán hazarák között).

7. kép. Hun típusú hajlék formái. 10 – külső formájának rekonstrukciói; 11 – sziklarajz (időszámítás kezdete táján, Minuszinsz völgy) alapján helyreállított kunyhó rendszere; 12 – Zabajkalszt sziklarajz; 13 – szekérbe állított XIII. századi mongol hajlék. Ótürk jurta formái. 14 – faváz rekonstrukciója; 15 – XIII. század vége-XIV. század eleji mongol nemesi jurta külső alakja; 16 – Belső-Mongóliában Ordos környékén Edzsen horoo (Szent sír, azaz Dzsingisz kán mauzóleumához kapcsolódik) jurta formája; 17 – hazarok jurtaja és tetőkarikája. VAINSTEIN 1976 közleménye nyomán.

Számozás

10	11	12	13
14	15	16	17

Véleményét a kazak etnológus, M. S. Mukanov támogatja, szerinte a „jurta a Kr. e. 1. évezred közepén jött létre türk környezetben, majd a mongolok tőlük kölcsönözték. Az ősi fonási mód lehetővé tette az ótürkök számára a hun típusú hajlékok létrehozását, amelyben a ház

alapjául szolgáló összecsukható rácsos fal a jurta felállításakor gyorsan széthúzható, és gyorsan összeállítható. [MUKANOV 1998: 121]

S. I. Vajnstejn szovjet tudós a régi típusú hajlék megjelenését a Kr. e. 1. évezred közepére teszi és az ótürkökhöz köti, egy Szeszionból származó, a 8. sz. közepén készült lakkozott kerámia boltíves házabrázolására hivatkozva. [VAJSTEJN 1976: 46-47, 55]. Krjukov és Kuryljev, a kínai források és a terrakották alapján, úgy vélik, hogy "a *xionnu (szunnu) típusú nem szétszedhető sátorban egy lyukakkal rendelkező felső karikát alkalmaztak, amely a szétszedhető rácsos jurta feltalálása után is tovább használtak. A jurta e fontos részét csak a 7. és a 8. század elején tökéletesítették, amikor félgömb alakot kapott, amit hajlított egymást keresztező rudakból alakítottak ki."* [KRJUKOV – KURYLJEV 2000: 17].

Az ótürk típusú jurtára jellemző volt a kupola, amelynek közepén a füstlyuk fölött egy hajlított botokból álló kúp volt. Az 1. évezred végén már más nomád törzsek (oguzok) is ismerték ezt. Plano Carpini azt írja, hogy a "kerek sátrak a sátrak mintájára gallyakból és vékony botokból készültek. A falakat és a tetőt nemez borítja, az ajtót is".

Később, a 14. században, Vajnstejn szerint, változás következik be a kupola szerkezetében – a kupola teteje alacsonyabb lesz és kör alakúvá válik, így elnyeri mai formáját.

MIT ÍRNAK A RÉGI KÍNAI FORRÁSOK A NEMEZHAJLÉKRÓL?

Az ókínai krónikákban számos hiteles leírás van a jurtáról, a különböző korokban négyféleképpen nevezték meg: *tsunlu / tsunlyuy*, *cszsancszsang*, *bai chizhan*, *zszsancszsang* (KRJUKOV – KURYLJEV cikkében cirill írásban - *цунлу (цунлюй), чжаньчжан, байцзычжан, жаньчжан*).

M. R. Krjukov orosz sinológus és V.P. Kuryljev néprajzos a K. e. 2. századi források alapján a következőket írják: a *tsunlu / tsunlyuy* - jellegzetes kupolaalakú kunyhó, mely szót gyakran használták az ótürk hajlékra ("Huainanzi" krónika). Erről olvasni lehet a Han-shu krónikákban és a K.e. 2-1. században élt Sze-Ma Csien írásaiban, amelyeket az ókínai követeknek mutattak be. Az ősi források szerint a jurta a következő törzsekben található meg: a wusunoknál és uhuanoknál (a "Houhanshu" krónikában), valamint a zsuán-zsuánoknál (a "Liangshu" krónikában). A tunhuangi írásos emlékek között a francia sinológus, P. Pelliot egy kínai költő olyan verseire bukkant, amelyekben a nemezszátrat énekelte meg.

Ebben a korban a kínaiak számára a türk kultúra divatos és trendi volt. Még a Tang dinasztia császára, Li Cheng Qian nagy palotája mellé is jurtát állítottak (az udvaroncokat arra utasították, hogy utánozzák a törköket, fonják be a hajukat és juhbőr-köpenyt viseljenek). Esküvőkön hagyományként jelent meg a nemezházak állítása (később a császár ezt betiltotta). KRJUKOV – KURYLJEV 2000: 10-19].

A fenti kutatók elemzése szerint a *cszsancszsang* terminust az ókínai forrásokban a mongol típusú jurtákra alkalmazták, de a *tsunlu / tsunlyuy* szinonimájaként.

A jurta harmadik elnevezése kínai nyelven "*bai chizhan*" - száz részből álló sátorra utal. Ezen kívül van még negyedik név is, amit gyakran használnak - *zhanzhang* . A kínai leírások lehetővé teszik, hogy pontosabb képünk legyen az összecsukható jurta megjelenésének idejéről, fejlődéséről és szerkezeti sajátosságairól.

A kínai szerzők azt írják, hogy "a kerek falak fűzfa gallyakból vannak összefonva, nagyon hasonlítanak a bambuszszita aljára. A teteje olyan, mint egy esernyő és hajkőtelekkel van rögzítve" ... Szekereken szállítják. "

M. R. Krjukov és V. P. Kuryljev kutatása szerint az ókori Kínában a 4 – 6. században a Hat dinasztia idejében létezett egy érdekes szertartás, amelynek során terakotta-tevefigurát helyeztek a sírba, amelynek hátára a jurta részeit rakták. Lásd az oszakai Tengri Múzeum gyűteményében a Tang-korszak temetkezési freskóit.

8. kép. Az első hiteles jurta ábrázolás 756 körül a Szeoszoin kincsek között került elő egy lakkfestményes tányérban, ahol jól látható a csúcsos tetőkarika és rácsos fal, amit náddisz borít. VAJSTEJN 1976 közleménye alapján.

A 16. századi perzsa utazó és történész, *ibn Ruzbihan Isfahani* a kazakokról azt írja, hogy a házat "gyorsan szétszerelték és teherhordó állatokkal elszállították".

A buharai kán udvari történésze, *Masoud bin Osman Kuhistani (1510-1590)* arról számolt be, hogy a nomádok szekerekre állított házban élnek, amelyeket „sétáló hajlékoknak és sátraknak” nevezett. *Ibn Ruzbihan* részletesebb leírása szerint e sátraknak más volt a formája. "A házaikat ... gömb alakúra építették, kerekre helyezték, az égboltra hasonlítanak." "A fából épült házaik magasak, mint a paloták ..." *Falaik, fehér nyárfából készülnek, nagyon erősek ... A házat különféle és ritka színű nemezekkel és juhbőrrel borítják. A kazak szultánok és nemesek abban élnek. Ezek a hajlékok gyönyörűek, mindegyik 20 ember befogadására képes ... ülve. Ezek a hajlékok kerekre vannak helyezve és sok teve húzza őket, és minden oldalukon vannak ablakok és szellőzőlyukak. ...". Az egyszerű nomád állattartók szekeres házaik, ugyanezen szerző szerint nemcsak kisebb méretükben különböztek, de „hosszúkás alakjukban is. E házak elülső és hátsó részein ajtók vannak".*

9. kép. A Radzivilovszki vagy Königsbergi krónikában szereplő kúpos hajlék. VAJSTEJN 1976 közleménye nyomán.

A kazak folklórban és nyelvemlékekben a szekerekre épített jurta, sátor megnevezése küjme. A «Kyz Zsibek» lírai eposzban valószínű az említett „kuyme”-ről van szó: „*Van egy fedett ház kereken, a házon ajtó ablakkal, ajtó van a kötőelemeken ...*” [KYZ ZSIBEK, 17].

Régen a kazakok körében a szekérre állított hajlékot «házzal fedett arbának» (*arba*-szekér, telega, vontatókocsi) is nevezték. A nomádok járműveken szállított mobil hajlékáról szóló utolsó megbízható információ a 16. század végéről származik. A mobil nemezház eltűnését a nomádok gazdasági hanyatlásával hozzák összefüggésbe, ebben a nomádok vándorlásának csökkenése játszhatta a legfontosabb szerepet. [VOSZTROV – ZAHAROVA 1989: 21-24, 25-26, 34-35]

A NEMEZHAJLÉK PRIMITÍV TÍPUSAI, AVAGY A JURTA FEJLŐDÉSI SZAKASZAI

A jurta kérdéseivel foglalkozó tudósok többsége a különböző primitív hajlék, kunyhó, sátor fajtákat a klasszikus nemezhajlék fejlődési szakaszának tekintik. De vannak, akik mindezeket egy hajlékcsaládba vonják. Ezért a nemezzel borított kerek sátorfajtákat néhány csoportra osztják. Köztük a magyar kutatók, többek között Nagy Mari és Vidák István közleményükben a nemez hajléknak 3 lehetséges családját különböztetik meg: az első – olyan hajléktípus, aminek szerkezetét földbe vert cövekekhez rögzítik, és a tetőkarikából kiinduló kötéllel megfeszítve rögzítik. A második hajlékfajta közepén 1-2 oszlopra támaszkodik, ennek példája jörük sátra és a mongol jurta. A harmadik fajta az a türk jurta, amelynek tetőkarikája nincs alátámasztva. [NAGY – VIDÁK 2019, 99-100]

A JURTÁK TÍPUSAI, ALTÍPUSAI ÉS ELNEVEZÉSEI

N. N. Haruzin a szerkezet és forma alapján először különböztetett meg kétféle jurtát: a kalmük (mongol) és a türk típusút. Az első típus teteje kúpformájú, a másodiké gömb alakú. Haruzin szerint „*a kúpos kunyhóból kialakított kalmük típusú jurtát régebbinek kell tartanunk, amelynek a tető szintjén elvágták az oszlopokat a kényelem érdekében.* Ezt a különbséget azzal magyarázza,

hogy a jurta tetejét képező rudak a mongol jurtában egyenesek, a türk típusú jurtában pedig az alsó végük ívelt. Kuftin B. A. szerint azonban a kúpos tetejű jurta volt elsődleges [KUFTIN 1926: 32]

10. kép. Kalmük jurta.

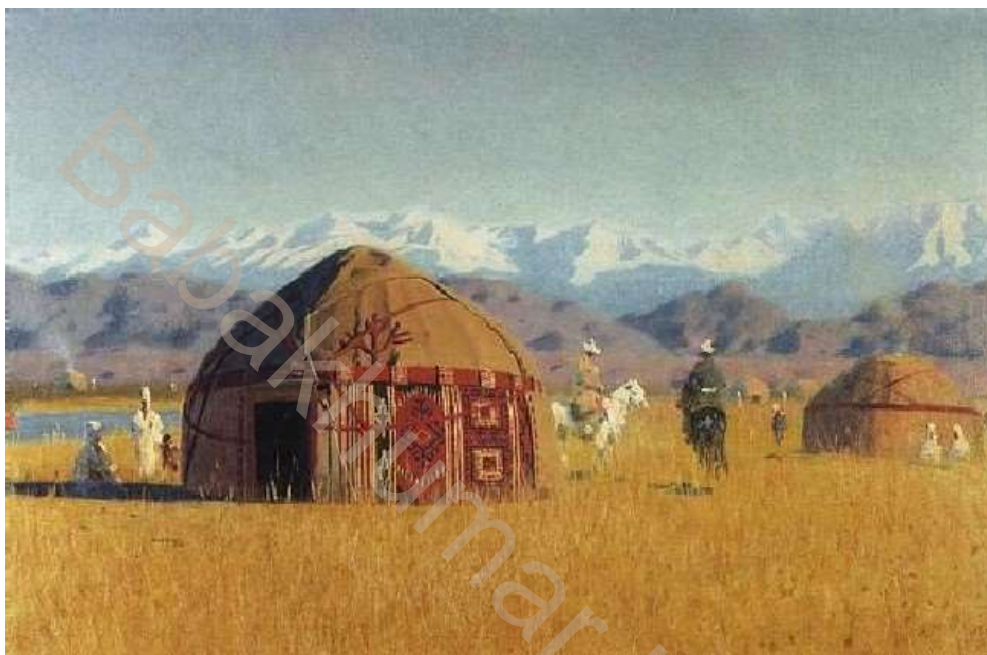
A jurta kérdésével foglalkozó több szovjet szakértő, köztük S. I. Vajnstein és M. V. Krjukov is támogatta ezt az elképzelést. Véleményük szerint «A 6. századi jurta a kupola szerkezetét tekintve közel állt a modern (mongol) jurtához, a rá jellemző kupolás rudakkal ((уык) és kúp alakú, nem pedig gömb alakú boltozattal. Jellemző volt rá a füstkarikában egymást keresztező lécek megléte, amelyek csak a 7. században alakultak ki ótürk környezetben. [VAJNSTEJN – KRJUKOV 1986: 262]

KIRGHIZ TENTS AT KOOYANDY FAIR
Once a year the Governor-General puts up his snow-white tent.

11. kép. A Koyandi bazáron felállított jurták. 1915. Fell E. Nelson. *Russian and Nomad. Tales of the Kirghiz Steppes.* London: Duckworth & Co, 1916.

A moszkvai néprajzos, Galina Vasziljeva (1920-2005) hosszú idő tapasztalata és számos szerző kézírata, valamint saját gazdag gyűteménye alapján megkülönböztette a türk jurta altípusait a 19. század második feléből és a 20. század elejéről származó adatok felhasználásával. Véleménye szerint a türk jurtákat az eltérő és megegyező szerkezeti elemek alapján két altípusra lehet osztani: 1. félgömb alakú tetővel, 2. kúp alakú tetővel rendelkezők. Ez a felosztás lehetővé teszi a fejlődés dinamikájának meghatározását, különös tekintettel területi eloszlásukra és etnogenetikai, történelmi és kulturális kapcsolataikra. [VASZILJEVA 2000: 20-49] Szerinte a türkméneknél a fent említett 2. altípus, vagyis a félgömbtetős és a kúptetős találkoznak, egyiküket *orachi*-nak, a másodikat *chatmá*-nak nevezik.

12. kép. Veresagin V.V. Jurta a Csü folyó völgyében. 1870. Album-reprodukció. Moszkva, 1954 nyomán.

A kazak jurta minden régióban a félgömbtetős altípusba tartozik, de több kutató (Valihanov, Rudenko, Vosztrov-Zaharova) véleménye szerint a kúptetős is előfordult korábban a Hétfolyó vidékén, amelyet a kazakok a formája miatt kalmük üy, vagy torgaut (torguut) üy, azaz kalmük vagy dzsungár torguut törzsre jellemző háznak (jurtának) neveztek, amelynek tetőrúdjai hosszúak, alsó részük pedig kevésbé hajlított volt. A tetőkarikája viszonylag kicsi volt, ezért kúp alakúnak látszott, bár mérete a kazakokra volt jellemző, amelynek alapján kazak altípusát, G.P. Vasziljeva najman altípusú jurtának nevezte.

A 2021. augusztus 15-én Bugacon, a Magyar-Turán Alapítvány által szervezett Ősök napja konferencián elhangzott, *A nemezsátor (jurta) szerepe a nomád világban* című előadás lejegyzett változata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AKALIN 2018: Akalın, Şükrü Halûk: Kelimelerin kökenine yolculuk: yurt [Utazás a szavak eredetéhez: jurt] // Türkolojiya No. 2, 36-46. p.
- BASZILOV 1995: Басилов, В.: К истории юрты // Культура кочевников на рубеже веков (XIX-XX, XX-XXI в.в.): Проблемы генезиса и трансформации: Тез. докл. междунар. Конф [A jurta történetéről // Nomád kultúra a századfordulón (XIX-XX., XX-XXI. század): A genézis és az átalakulás problémái: A nemzetközi konferencia előadásainak tézisei], 5-7 июня 1995г. – Алматы.
- CLAUSON 1972: Clauson, G. Sir, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
- CSESZNOV 1998: Чеснов, Я.В. Лекции по исторической этнологии. [Előadások a történelmi etnológiáról] – М.: Гардарика.
- DAL' 1980: Даль, Владимир: Толковый словарь живого великорусского языка [Az élő nagyorosz nyelv értelmező szótára]. Т. 4. Москва Русский язык.
- ERCILASUN – AKKOYUNLU 2015: Ercilasun, A. B. – Akkoynlu, Z., Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâtî't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- FASZMER 1987: Фасмер, Макс: Этимологический словарь русского языка [Az orosz nyelv etimológiai szótára]. Т. 4. (Т- Ящур). Москва: Прогресс, 1987. p. 534-535.)
- GYARMATI: Gyarmati Imre: A nemezház, avagy jurt vagy jurta? // <http://www.napkut.hu/eleink1-047>
- HARUZIN 1896: Харузин Н. Н. История развития жилища у кочевых и полукочевых тюркских и монгольских народностей России [Oroszország nomád és félnomád török és mongol népének hajlek, ház fejlesztésének története] . Москва. 137 p.
- HÉRODOTOSZ 1972: Геродот. История в девяти книгах. Л. Сноска по М.С. Муканову. [p.193. Lábjegyzet: M.S. Mukanov] Magyar fordítása: Hérodotosz: A görög-perzsa háború // <http://finnugor.elte.hu/?q=herodotos>
- KRJUKOV – KURYLJEV 2000: Крюков, М.Р. – Курyleв, В.П.: К ранней истории юрты (по китайским источникам III в. до н.э. – XIII в н.э. // Кочевое жилище народов Средней Азии и Казахстана. [A jurta korai történetéhez (a Kr.e. 3. század – Kr.u. 13. századi kínai források alapján) // Közép-Ázsia és Kazaksztán népeinek nomád lakása]. Москва: Наука, 10-19.
- KUFTIN 1926: Куфтин Б.А. Киргиз-кайсаки: Культура и быт. / Kirgiz-kajcakok (kazakok). Kultúra és közélet. Москва, 134 p.
- KUZMINA – LIVSIC 1987: Кузьмина, Е. Е – Лившиц, В.А: Еще раз о происхождении юрты // Прошлое Средней Азии. [Ismét a jurta eredetéről] // Közép-Ázsia múltja]. Душанбе: Дониш. С. 243-251.
- MARGULAN – BASZENOV – MENDIKULOV 1959: Марғұлан Ә.Х., Бәсенов Т.К., Меңдіғұлов М.М. Қазақстан архитектурасы [Kazakisztan szépművészete]. Алматы: Қазмембас, 1959. 221 p.
- MUKANOV 1998: Муканов, М.С.: Переносное жилище в системе культуры жизнеобеспечения // Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории. [Hordozható ház az életfenntartó kultúra rendszerében // Nagyományos kazak életfenntartó kultúra. Esszék az elméletről és a történelemről] – Алматы: Гылым.
- ORAZBAEV 1970: Оразбаев А.М. Поселение Чаглинка (Шагалалы). Некоторые формы и типы жилищ // По следам древних культур Казахстана, Алма-Ата, 1970. Chaglinka (Chagallaly) települése. A lakások néhány formája és típusa // Kazahsztán ősi kultúráinak nyomai alapján. Alma-Ata, - P.129-146 (С.56)
- OrMSzt 1959: OrMSzt. Hadrovics L.– Gáldi L. (Szerk.), Orosz-magyar szótár. II. Budapest.
- POTANYIN 1881: Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Результаты путешествия в 1876-1877 гг. по поручению ИРГО. Вып. II (материалы этнографические) [Esszék az Északnyugat-Mongóliáról. Az 1876-1877 között az Orosz Földrajzi társaság utasításai szerint tett utazás eredményei (néprajzi gyűtemények). II kötet]. СПб.: Тип. В. Безобразова и К. - 1025 p.
- SZEVORTYAN 1989: Севортыан, Э.В: Этимологический словарь тюркских языков. [A türk nyelvek etimológiai szótára] Общетюркские и межтюркские основы на буквы “Ж”, “ж”, “Й”. – М.: Наука.

- SZREZNYEVSKIJ 1903: Срезневский, И.И. Материалы для словаря древнерусского языка [Anyagok az óorosz nyelv szótárához]. Т. 3. Санктпетербург.
- TDK 2009: TDK, XIII Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, C. VI, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKIN 1994: Tekin T., Tunyukuk Yazıtı. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 5, Ankara: Simurg..
- YOURTE // Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales // <https://www.cnrtl.fr/etymologie/yourte>
- JURTE, die // Digital Wörterbuch der deutschen Sprache // <https://www.dwds.de/wb/Jurte>
- YURT // Lexico // <https://www.lexico.com/definicion/yurt>
- VAJSTEJN 1976: Вайштейн, С.И.: Проблемы истории жилища степных кочевников // Советская Этнография [A sztyeppei nomád házak történetének problémái]. №4. 44-56.
- 1VAJNSTEJN – KRJUKOV 1986: Вайнштейн, С.И. – Крюков, М.В.: К истории жилища тюрко-монгольских кочевников Центральной Азии [Közép-Ázsia türk-mongol nomádjai házának történetéhez] // Всесоюзная сессия по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1984-1985 гг. Йошкар-Ола.
- VASZILJEVA 2000: Васильева, Г.П.: Юрта – переносное жилище народов Средней Азии и Казахстана (опыт сравнительной характеристики конструктивных особенностей) // Кочевое жилище народов Средней Азии и Казахстана [A jurta – Közép-Ázsia és Kazaksztán népeinek hordozható háza (kísérlet a szerkezeti sajátosságok összehasonlító jellemzésére) // Közép-Ázsia és Kazaksztán népeinek nomád háza]. Москва: Наука, 2000. С.20-49).
- VOSZTROV – ZAHAROVA 1989: Востров, В.В. – Захарова, И.В. Казахское народное жилище. [A kazak népi ház]. Алма-Ата: Наука. -181 p.
- NAGY – VIDÁK 2019: Nagy Mari – Vidák István. A magyarok nemezhajlékáról (Mándoky Kongur István emlékére) // Kőröcsi Csoma Sándor. Tegnap és mai magyarság. 2019. 97-114 o.